

Recenzijos ir apžvalgos

Vytis Čiubrinskas, Darius Daušas, Jolanta Kuznecovienė, Liutauras Labanauskas, Meilutė Taljūnaitė. **Transnacionalizmas ir nacionalinio identiteto fragmentacija.** Vytauto Didžiojo universitetas: Versus aureus, 2014. 148 p.

2014 m. pasirodė keturių autorių V. Čiubrinsko, D. Daušo, J. Kuznecovienės, L. Labanausko ir M. Taljūnaitės parašyta kolektyvinė mokslo studija *Transnacionalizmas ir nacionalinio identiteto fragmentacija*. Viena vertus, čia analizuojami Lietuvos etninių grupių – lenkų ir rusų – etniniai ir pilietiniai identitetai, kita vertus, čia analizuojami ir Jungtinėje Karalystėje, Jungtinėse Amerikos Valstijose bei Lenkijoje gyvenančių emigrantų iš Lietuvos etniniai ir pilietiniai identitetai ir jų daryba.

Studiją sudaro V. Čiubrinsko parašytas įvadas ir šešios dalys. Dviejose jų D. Daušas ir V. Čiubrinskas pristato pagrindines tyrime vartojamas sąvokas, teorinę perspektyvą, o kitose keturiose D. Daušas, J. Kuznecovienė, L. Labanauskas ir M. Taljūnaitė pristato skirtinguose kontekstuose ir situacijose surinktus empirinių tyrimų duomenis ir jų analizę. Studija užbaigiama pabaigos žodžiu.

Paminėtina, kad 2011 m. panašia tema buvo publikuota V. Čiubrinsko sudaryta studija – straipsnių rinkinys *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose*, kuriame šiuolaikinės emigracijos iš Lietuvos perspektyvoje analizuojamas lietuviškasis *išjudintas, išteritorintas* identitetas, įrėmintas transnacionalinės migracijos (Čiubrinskas Vytis (sud.). 2011. *Lie-*

tuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 204 p.). 2011 m. publikuotoje studijoje apžvelgiami 2007–2009 m. įgyvendinto tyrimų projekto „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europeizacijos ir globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“ rezultatai, gauti taikant mišrius socialinius-antropologinius bei sociologinius metodus.

Ši mokslo studija *Transnacionalizmas ir nacionalinio identiteto fragmentacija*, publikuota 2014 m., parengta vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Globalizacijos (transnacionalizmo) poveikis valstybinio ir tautinio tapatumo fragmentacijai“ pagal nacionalinę mokslo programą „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“. Joje skelbiami atlikti socialinio ir kultūrinio identiteto bei tarptautinės migracijos tyrimai. Įgyvendinant programą bendradarbiavo ne tik mokslininkai iš Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvos socialinių tyrimų centro, bet ir iš Lietuvos istorijos instituto.

Manyčiau, studijos unikalumas, kitoniškumas yra tas, kad čia analizuojami skirtingi įvairiose šalyse gyvenančių ir skirtingą statusą (etninių mažumų grupių, tautinių bendruomenių, atstovai ir imigrantai) turinčių gyventojų etniniai, nacionaliniai identitetai ir jų konstravimas pasitelkiant bendrą transnacionalizmo (globalizacijos konteksto) paradigmą arba teorinį modelį.

Patys autoriai teigia, kad studijos tikslas – analizuoti ir parodyti „globalizacijos procesų veikiamą jauną žmogų

ir nacionalinę valstybę“ (p. 5). Siekiama atsakyti į klausimus, kaip jauno amžiaus žmonių etnis ir nacionalinis identitetas transformuojasi; koks jų kilmės ir gyvenamosios vietos santykio su kilmės valstybe ir valstybe, kurioje gyvenama, poveikis nacionalinio identiteto raiškai. Studijoje aiškiai apibrėžiama tiriama gyventojų (tiek Lietuvos etninių grupių atstovų, tiek lietuvių emigrantų) amžiaus grupė – jaunimas (gimusieji 1980–1995 m.), o pasirinkta teorinė paradigma – transnacionalizmas, kuris tyrinėjamas trimis aspektais – migracijos, identiteto konstravimo valstybių ribinėse zonose bei identiteto konstravimo tautinių mažumų grupėse (p. 6). Studijoje plėtojama globalizacijos (transnacionalizmo) teorinė paradigma tampa tarsi brėžiama ašis, ant kurios „sumaunami“ keletas skirtingose vietose (JAV (Čikagoje) ir Jungtinėje Karalystėje (Londone), Lietuvos bei Lenkijos valstybių paribiuose – Vilniaus krašte (Šalčininkuose) bei Seinių krašte (Punske) ta pačia kokybinių socialinių tyrimų metodologija grindžiamų atliktų tyrimų gauti duomenys.

Taigi studijoje pateikiama „valstybės, transnacionalizmo, etniškumo ir kosmopolitizmo konceptualizavimo iš sociologijos ir socialinės antropologijos perspektyvų pabrėžiant valstybės ir nacionalinės valstybės de-teritorializacijos ir fragmentacijos aspektus“ (p. 5) teorinė idėja organiškai papildoma empirine medžiaga.

Darius Daukšas tiria jaunų gyventojų etniškumą ir pilietybę paribyje (Punsko ir Šalčininkų miestuose); Jolanta Kuznecovienė analizuoja lietuvių kilmės jaunų imigrantų Londone identiteto darybą; Vytis Čiubrinskas aptaria šiuolaikinės lietuvių migracijos Čikagoje imigrantų socialinius saitus ir lojalumą; Meilutė Taljūnaitė su Liutauru Labanausku rašo apie jaunų rusakalbių Visagine ir Klaipėdoje tapatumo transformacijas.

V. Čiubrinskas įvade detalai aptaria globalizacijos, transnacionalizmo ir nacionalinio identiteto sąvokas ieškodamas siejančio termino ar paradigmos. Transnacionalizmo sąvoka, pasak mokslininko, pasirinkta dėl to, kad apima skirtingus kontekstus, kuriuose reiškiasi žmonių etniniai ir nacionaliniai identitetai, arba aspektus, nors sąvoka taikyta tarptautinės migracijos tyrimams, bet, autoriaus manymu, gali būti tinkama nagrinėti ir platesnius, valstybės viduje vykstančius procesus, sąlygotus globalizacijos (p. 10). Taigi transnacionalizmo sąvoka (paradigma) paaiškinami ne tik migracijos kontekste bei paribio zonose vykstantys procesai, susiję su identiteto konstravimu, kadangi transnacionalizmui būdingas „veikimas tarp dviejų ar daugiau valstybių su jų konkrečiomis sienomis, socialinėmis grupėmis ir individais“ (p. 10), bet ir valstybės viduje vykstantys procesai, susiję su daugiakultūriškumu, priklausymo nacijai arba nacionalinio identiteto aspektais, kadangi transnacionalizmas suvokiamas kaip nacionalinės valstybės homogeniškumą trikdantis arba ją fragmentuojantis veiksnys (p. 11).

Vis dėlto galima būtų svarstyti, ar tikrai ir kiek organiškai transnacionalizmas kaip pagrindinė teorinė sąvoka, paradigma ir tyrimo modelis gali būti vartojama norint tirti ne tik su migracija siejamus procesus, bet ir etniškumą, tarpetninius santykius, vykstančius valstybėje. Pavyzdžiui, studijos pabaigoje pasigesčiau, pasitelkus gautų empirinių tyrimo duomenų analizę, labiau išplėtotos diskusijos apie tai, kiek transnacionalizmas yra tinkamas plėtoti ir jį vartoti autorių pasitelktuose gana skirtinguose tyrimo kontekstuose ir situacijose (tiek Lietuvos rusų ir lenkų, tiek emigracijoje gyvenančių lietuvių kilmės imigrantų) ir kada jo vartojimas galbūt nepasiteisino arba ne visiškai pasiteisino.

Mano manymu, mokslo studija vertinga ne tik dėl to, kad taiko apjungiančią

paradigmą arba tyrimo modelį, kartu paaiškinant ir gilinantis į daugelį su identitetu ir jo problematika susijusių sąvokų (*globalizacija, transnacionalizmas, ribinės zonos, identiteto fragmentacija, daugiakultūriškumas, regionalizacija, sučiabuvinimas, etnifikacija, etniškumas, tautinės mažumos, kintanti pilietybė, kosmopolitizmas, iššaknijimas* ir kt.), bet ir dėl to, kad pateikia įdomią ir aktualią empirinę medžiagą, kuri nupiešia tirtuose ne tik migracijoje esančių, bet ir dažnai margos etninės sudėties regionuose gyvenančių žmonių nacionalinės ir etninės tapatybės bruožus bei atkreipia dėmesį į šių gyventojų etninio arba nacionalinio identiteto daugiasluoksniškumą, daugia-reikšmiškumą akcentuojant jo darybos sudėtingumą ir kismą tiek šiandienoje, tiek laiko tėkmėje.

Kita vertus, norėtuši, kad autoriai studijoje būtų labiau išryškinę, suaktualinę etninius procesus, vykstančius tiek pačioje valstybėje, tiek paribių zonose, bei ten gyvenančių etninių grupių identitetų darybos procesus, jų kismą, taip pat ypatumus, kadangi tai itin aktualu šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje, kur, kaip galime matyti, kalbant apie Lietuvoje gyvenančius etninių mažumų grupių (tautinių bendrijų) atstovus, ypač viešajame diskurse, nėra įsitvirtinusi arba įtvirtinta Lietuvos piliečio, pilietybės sąvoka. Ypač šių dienų nestabiliame geopolitinės situacijos, sąlygotos Rusijos karinės agresijos Rytų Ukrainos ir Krymo aneksijos, kontekste, valstybėje bei paribio zonose vykstantys gyventojų etninio ir nacionalinio identiteto darybos procesai iškyla į pirmą planą, kadangi Lietuvos visuomenėje pastaruoju metu itin daug dėmesio sulaukė gyvenančios etninių mažumų, ypač rusų (taip pat ir lenkų), grupės. Viešajame diskurse keliama klausimai apie etninį mažumų pilietinį tapatumą, lojalumą Lietuvos valstybei, su šiomis mažumų grupėmis siejamos tam tikros tariamos grėsmės valstybės saugumui, vientisumui (Frėjutė-Rakauskienė

Monika. 2015. Etninių grupių, imigrantų ir LGBT žmonių reprezentacija Lietuvos interneto dienraščiuose, Lietuvos žmogaus teisių centras (sud.). *Nuomonės raiška Lietuvos internetinėje erdvėje: žmogaus teisės, etika ir teisminė praktika*: 39–51. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras).

Taigi, mano manymu, ši mokslo studija aktuali dar ir todėl, kad empiriniai duomenys surinkti būtent Lietuvos vietovėse, kuriose vyrauja etninė gyventojų įvairovė, nes į šiuos regionus krypta ir žiniasklaidos dėmesys matant šiuos regionus kaip „pažeidžiamiausius“ dėl gyventojų nacionalinio tapatumo ir pilietinio lojalumo aspektų, Rusijos pasitelkiamų „minkštosios galios“ priemonių propagandai skleisti, valstybėse kaimynėse mobilizuojant savo tėvynainius. Aptariamoje mokslo studijoje pateikiama empirinė medžiaga visiškai atsako į keliamus viešuosiuose diskursuose etninių grupių tariamo pilietinio ir politinio nelojalumo, tapatumo su Lietuva klausimus, nušviečia sudėtingesnius, nei manoma visuomenėje, rusų ir lenkų kilmės Lietuvos piliečių etninio ir nacionalinio identiteto darybos mechanizmus. Pavyzdžiui, Taljūnaitė ir Labauskas, analizuodami jaunosios kartos rusakalbių konstruojamą tapatybę Visagine ir Klaipėdoje, patvirtina, kad globalizacijos ir europeizacijos kontekste jauniems rusams tautinis tapatumas aktualizuojasi tik tam tikrose srityse darbo santykiuose, švietimo įstaigose, kur susiduriama su etninės daugumos atstovais. Teigiama, kad Lietuva jiems yra gimtoji šalis, taip pat kaip ir Europos Sąjungos erdvė, kuri informantų neretai suvokiama kaip priešingybė Rusijai. Autorių teigimu, informantai labiau vartoja gimtąją kalbą kasdienėje, neformalioje aplinkoje, o lietuvių kalba daugiau kalbama formalioje situacijoje, aplinkoje. Kai kurių informantų nupasakotos patirtys darbo rinkoje apibūdinamos kaip galinčios kelti tam tikras naujas etninės

segregacijos ir diskriminacijos dėl tautybės šioje srityje tyrimų hipotezes. Autoriai jaunų visaginiečių rusų tautinį tapatumą įvardija kaip individualų, fragmentišką ir situacinį, kai kuriose situacijose pageidaujama, o tam tikrose – ne. Pastebima, kad kalbant apie tautinį tapatumą, informantai nuolat „brėžia ribas“ tarp kelių valstybių – Lietuvos ir Rusijos, miestų – Visagino ir Klaipėdos, taip pat Europos Sąjungos, o tai, manoma, kelia įtampą, nerimo jausmą, kartais pažymėtą kultūrinės atskirties, sušvietimėjimo, o gyvenimas Lietuvoje tokiu būdu „reiškia kasdienius bandymus rasti balansą tarp šių įtampų“ (p. 135). Galima tik pridurti, kad viešasis diskursas šiuo atveju, matyt, taip pat nepadeda jauniems rusams konstruoti pilietinio tapatumo su valstybe, kurioje gyvena.

Taip pat studijos autoriai, patys to neakcentuodami, aktualizuoja Lietuvos ir Lenkijos tarpvalstybinio lygmeniu sprendžiamą etninių mažumų grupių gyvenančių tiek Lietuvoje (lenkų), tiek Lenkijoje (lietuvių), ir joms suteikiamų teisių (viešieji užrašai, asmenvardžiai, švietimas gimtąja kalba) klausimą, iš dalies įtvirtintą ir Lietuvos bei Lenkijos draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartimi, pasirašyta 1994 m. Delsimas Lietuvoje priimti politinius sprendimus, susijusius su tautinių mažumų įstatymu ir jo reglamentuotomis tautinių mažumų grupių teisėmis, neretai tiek aukštųjų valdžios pareigūnų, tiek šiuos klausimus komentuojančių visuomenininkų viešajame diskurse teisinamas ir paremiamas argumentais, siejamais su lenkų etninės grupės etninio ir pilietinio tapatumo bei lojalumo Lietuvos valstybei kvestionavimu (Frėjutė-Rakauskienė 2015). Empirinių duomenų apie lenkų etninės grupės identitetą, gautų tyrinėtose paribio zonose (vietovėse) tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje, analizė, pateikiama šioje studijoje, paneigia viešojoje erdvėje nusistovėjusį vaizdinį.

Pavyzdžiui, atskleistas tiek Lietuvos lenkų, tiek Lenkijos lietuvių identiteto konstravimo daugialypiškumas bei daugiasluoksniškumas. D. Daukšas teigia, kad kilmė išlieka svarbi abiem grupėms konstruojant savo identitetą, tačiau Lietuvos lenkams nėra tiek, kiek Lenkijos lietuviams, svarbi gimtoji kalba, kadangi jie renkasi kalbėti arba rusiškai, arba lietuviškai. Taip pat, saistantis su kaimyninėmis valstybėmis, Lietuvos lenkams, kitaip nei Lenkijos lietuviams, svarbesnė Lietuvos pilietybė akcentuojant savo identitetą. Lenkijos lietuviai akcentuoja ne pilietinį tapatumą su valstybe, kurioje gyvena, bet etninį tapatumą (p. 98). Tačiau, kitaip nei visi mokslinės studijos autoriai, kurie pateikia detalų metodologijos, taikytos surinkti tyrimo duomenis tam tikroje vietovėje, aprašymą, D. Daukšas nenurodo, kiek pusiau struktūruotų interviu buvo atlikta tiek Lietuvoje (Šalčininkuose) su žmonėmis, kurie laiko save lenkais, tiek su Lenkijoje (Punske) gyvenančiais žmonėmis, kurie laiko save lietuviais (p. 90–91). Nepaminėjus interviu skaičiaus, manyčiau, problemiška ir sudėtinga generalizuoti tyrimo duomenis ir daryti išvadas apie „Lietuvos lenkų“ ir „Lenkijos lietuvių“ jaunimo tiek etninio, tiek nacionalinio identiteto konstravimo procesus.

Kita opi autorių atskleista aktualija (studijoje akcentuojama labiau nei etniniai procesai valstybėse ir pasienyje), kuri analizuojama pasitelkus empirinius tyrimo duomenis, – tai dideli emigracijos iš Lietuvos mastai bei nereto jauno žmogaus noras, patvirtinamas ir statistiniais bei sociologų duomenimis, kurti savo gyvenimą kitose šalyje ir iškylantys šių emigrantų tapatumo su Lietuvos (kilmės) valstybe išsaugojimo klausimai.

Mokslo studijoje pateikti duomenys parodo, kad pavyzdžiui, Londone pirmos kartos (1980–1990 m. gimę žmonės, bet Anglijoje gyvenantys ne mažiau, kaip šešerius metus) emigrantai su priimančiąja visuomene nesisaista nei nacionaliniu,

nei pilietiniu identitetu, o tapatinasi greičiau kaip su *vieta*, pasitelkdami gyvenimo stiliaus, įvardinto J. Freedmano (1996) kategorijomis, ir sukurdami specifinius socialinių sąveikų ryšius (p. 62). Antros kartos (taip pat 1980–1990 m. gimę žmonės, tačiau Anglijoje užaugę ir atvykę į šalį su tėvais) lietuvių kilmės emigrantai turi pakankamai ryškų kosmopolitinį požiūrį į valstybinius ir nacionalinius saistymus, kadangi tautinę tapatybę jie suvokia ir kaip priskirtą, ir kaip pasirenkamą, ir kartu pasikeičiamą (p. 62–63).

Naujųjų lietuvių imigrantų Čikagoje identitetas įvardintas kaip labai fragmentuotas, kadangi užuot dalyvavę etninėse bendruomenėse, etniniuose tinkluose, telkiančiuose senuosius ir naujuosius migrantus, užsidaro į „savųjų ratus“, neretai transetninius (p. 83). Manoma, kad būtent transnacionalizmas, kaip identiteto ir veikimo modelis, kartu įveiksmia ir įpraktina globalizaciją ir atskleidžia „globalizacijos paveiktą pačių migrantų socialinę fragmentaciją“ (p. 83).

Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais. Contemporary Approaches to the Self and the Other. Vida Savoniakaitė (sud.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014. 444 p.: iliustr.

This volume aims to position Lithuanian research on culture and identity into a broader anthropological and ethnological landscape. Looking from the outside, the humanities in Lithuania seem to be captured between its historically conditioned otherness and the desire to find and reach equality with the Other, blending into 'neoliberal' and 'postmodern' Western anth-

ropology. However, the legacy adopted remains rather controversial. For example, Vida Savoniakaitė (p. 17) sees theoretical and methodological differences between the disciplines of anthropology and ethnology as an intergenerational problem resulting in different paradigms of research among Lithuanian scholars. Additionally, the authors of the first chapter of the book present differing accounts of anthropology (of the self and the other) resulting from their diverse theoretical and methodological premises.

Vytis Čiubrinskas offers his analysis of the field, exploring the epistemologies of current research on culture and identity.

Monika Frėjutė-Rakauskienė
Lietuvos socialinių tyrimų centras

Mano manymu, ši mokslo studija skirta ne tik akademinės srities atstovams, studentams, besigilinantiems į nacionalizmo paradigmas, pilietinius ir politinius tapatumus, etninį identitetą, migracijos procesus ir jos pasekmes, bet taip pat ir plačiajai publikai, besidominčiai etniškumo ir migracijos klausimais šiuolaikinėje visuomenėje.

Apibendrinant galima teigti, kad knygoje atsakoma į autorių iškeltus klausimus ir studija ne tik padeda visuomenei geriau suvokti etninių grupių nacionalinius, etninius tapatumus, parodyti jų kismą, konstavimą veikiant globalizacijos ir kitiems socialiniams procesams, bet taip pat yra pravarti politikams, atsižvelgiant į empirinius duomenis, tiek siekti, plėtoti darnios, tolerantiškos, daugiakultūrės Lietuvos visuomenės idėją akcentuojant bendrapiliečių sambūvį, tiek ir toliau stengtis įtraukti emigravusius Lietuvos piliečius į Lietuvos valstybės gyvenimą, o gal net susigrąžinti juos atgal.